
Οι Σπουδές Χορού στην Ελλάδα. Τάσεις και Προοπτικές

Δ. Γουλιμάρης

Σ.Ε.Φ.Α.Α., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Εισαγωγή

Η παρουσίαση των σπουδών χορού στην Ελλάδα θα μπορούσε να ακολουθήσει μια αντίστροφη πορεία. Να ξεκινήσει με μια σύντομη αναφορά στις ανάγκες που θα πρέπει να καλύψουν τα στελέχη του χώρου.

Το νέο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον που βιώνουμε με ένταση ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις ανάγκες του χώρου του χορού και τις «απαιτήσεις» από τα άτομα που τον πλαισιώνουν.

Η χρηματοδότηση χορευτικών δραστηριοτήτων κάθε χρόνο γίνεται δυσκολότερη λόγω της ευρύτερης οικονομικής δυσχέρειας και συχνά αποτελεί αντικείμενο προσωπικών επαφών (Γουλιμάρης, 2009; Γουλιμάρης & Σερμπέζης, 2001). Οι ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες δίνουν έμφαση στην κάλυψη των βασικών βιοποριστικών αναγκών και βάζουν σε δεύτερο πλάνο καλλιτεχνικές ή αισθητικές αναζητήσεις. Σε περίοδο ισχνών αγελάδων είναι πλέον ζωτικής σημασίας η ύπαρξη ανθρώπων που να μπορούν να ικανοποιήσουν επαρκώς τις απαιτήσεις των ανθρώπων που συμμετέχουν στις χορευτικές δραστηριότητες. Με άλλα λόγια χρειαζόμαστε στελέχη που να μπορούν να υποστηρίξουν τις χορευτικές δραστηριότητες πολυεπίπεδα. Δηλαδή να μπορούν να καλύψουν τις ανάγκες που προκύπτουν τόσο σε εκπαιδευτικό επίπεδο και αυτό αφορά την παιδαγωγική προσέγγιση και το χορευτικό ρεπερτόριο όσο και τις χορευτικές παραγωγές σε καλλιτεχνικό και οργανωτικό επίπεδο.

Η παραγωγή και παροχή χορευτικών υπηρεσιών είναι μια σύνθετη δημιουργική διαδικασία η οποία καθορίζεται από παιδαγωγικούς, καλλιτεχνικούς, αισθητικούς, οργανικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Η εικόνα του στελεχιακού δυναμικού και κατ'επ'έκταση και των σπουδών τους δεν είναι μαύρη αλλά ούτε άσπρη.

Ανώτατες σπουδές

Στην συνέχεια θα σκιαγραφηθούν οι σπουδές που μπορεί να ακολουθήσει κάποιος στην Ελλάδα. Ανώτατου επιπέδου σπουδές μπορεί να πραγματοποιήσει κάποιος στα πλαίσια των προγραμμάτων σπουδών που προσφέρουν τα Τμήματα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (Τ.Ε.Φ.Α.Α.) επιλέγοντας την ειδικότητα των Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών. Όλα τα αντίστοιχα τμήματα στην Ελλάδα προσφέρουν από την πρώτη ημέρα λειτουργίας τους τη συγκεκριμένη ειδικότητα. Ο συνολικός χρόνος που απαιτείται για την απόκτηση του πτυχίου είναι τέσσερα έτη. Ο τελειόφοιτος των προγραμμάτων αυτών είναι κάτοχος πτυχίου φυσικής αγωγής με ειδίκευση στους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς. Στην Ελλάδα υπάρχουν πέντε Τ.Ε.Φ.Α.Α. στην Αθήνα, την Θεσσαλονίκη, την Κομοτηνή, τις Σέρρες και τα Τρίκαλα. Μελετώντας τα προγράμματα σπουδών καταλήγουμε στις παρακάτω επισημάνσεις (Τ.Ε.Φ.Α.Α./Δ.Π.Θ., 2015; Τ.Ε.Φ.Α.Α./Ε.Κ.Π.Α., 2015; Τ.Ε.Φ.Α.Α./Π.Θ., 2015; Τ.Ε.Φ.Α.Α./Α.Π.Θ., 2015; Τ.Ε.Φ.Α.Α.Σ./Α.Π.Θ., 2015):

- Στο βασικό κύκλο σπουδών που είναι τα δυο πρώτα έτη σπουδών υπάρχουν μαθήματα που σχετίζονται με το χορό. Τα μαθήματα αυτά παρέχουν το πολύ βασικό θεωρητικό και πρακτικό υπόβαθρο σε όλους τους φοιτητές των τμημάτων.

- Στην συνέχεια οι φοιτητές που θα επιλέξουν την ειδικότητα ελληνικών παραδοσιακών χορών ξεκινούν έναν κύκλο μαθημάτων που είναι προσανατολισμένα στο ελληνικό χορό και διαρκεί δυο έτη στα Τ.Ε.Φ.Α.Α. Κομοτηνής, Τρικάλων και Σερρών και ένα έτος στα Τ.Ε.Φ.Α.Α. Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Ο κύκλος αυτός μαθημάτων περιλαμβάνει πρακτική εξάσκηση και αύξηση του χορευτικού ρεπερτορίου από όλες τις περιοχές του ελληνισμού αλλά και έναν σημαντικό αριθμό θεωρητικών μαθημάτων τα οποία ανάλογα με τις επιλογές και τη διαθεσιμότητα του προσωπικού καλύπτει γνωστικά αντικείμενα όπως η διδακτική του χορού, η ιστορία του χορού, η οργάνωση χορευτικών εκδηλώσεων, η μορφολογία, η αισθητική, η σημειογραφία, η εθνοχορολογία καθώς και την πρακτική εξάσκηση σε σχολεία ή

άλλους φορείς των φοιτητών της ειδικότητας. Ο αριθμός των θεωρητικών μαθημάτων για το χορό προστίθενται στα άλλα γενικά θεωρητικά μαθήματα των σχολών φυσικής αγωγής.

- Αξίζει να επισημανθεί ότι κατά τη διάρκεια των 4 ετών ο φοιτητής παρακολουθεί και άλλα μαθήματα που σχετίζονται λίγο ή καθόλου με το γνωστικό αντικείμενο του χορού.

Ανώτερες σχολές χορού

Στον αντίποδα κάποιος που θέλει να σπουδάσει στην Ελλάδα κάποιο άλλο είδος χορού και αναφέρομαι κυρίως στο μπαλέτο και τον μοντέρνο χορό, θα πρέπει να παρακολουθήσει τα μαθήματα σε μια από τις Ανώτερες σχολές χορού. Οι αναγνωρισμένες από το κράτος ανώτερες επαγγελματικές σχολές χορού είναι η Κρατική Σχολή Ορχηστρικής Τέχνης και οι παρακάτω ιδιωτικές σχολές χορού (ΥΠ.ΠΟ., 2015):

A. ΑΤΤΙΚΗ

1. «Νίκη Κονταξάκη» - Νικολέττας Μπακάλη
2. Σόνιας Μοριάνοβα – Λίλης Τράστα Ο.Ε.
3. Άννας Πέτροβα
4. Σχολή «Ραλλού Μάνου»
5. Εθνικής Λυρικής Σκηνής
6. Βασιλικής Μαρούλη
7. «Ακτίνα» της εταιρ. «Λόγω χορού»
8. Μαρίας Χατζημιχάλη - Χαρλαύτη
9. Αλέξανδρου Χατζιάρα – Ακίλας Αττίλα Σιλβέστερ

B. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Ανδρομάχης Καφαντάρη
2. Δήμου Θεσσαλονίκης
3. Ευμορφίας - Φυλλίδας Μάντζιαρη

Γ. ΛΑΡΙΣΑ

Δήμου Λάρισας

Δ. ΠΑΤΡΑ

Τατιάνας Λοβέρδου «Κέντρο Χορού και Τεχνών»

Ο νόμος 1158 του 1981 (ΦΕΚ 127 – 13/5/1981) περί οργάνωσης και διοίκησης σχολών Ανώτερης Καλλιτεχνικής Εκπαίδευσης αποτελεί το βασικό νομοθετικό πλαίσιο που διέπει τις Ανώτερες Σχολές Χορού. Ο συγκεκριμένος νόμος αφορά όχι μόνο τις σχολές χορού αλλά και τις σχολές δραματικής τέχνης και τις σχολές κινηματογραφίας-τηλεόρασης. Καθορίζεται ότι η άδεια ίδρυσης και λειτουργίας Ανώτερων Σχολών χορηγείται από το Υπουργείο Πολιτισμού, ότι ο χρόνος φοίτησης είναι τα 3 έτη, ότι η εισαγωγή στις σχολές γίνεται με εξετάσεις, ότι υπάρχουν τμήματα καθηγητών χορού και χορευτών καθώς και μια σειρά άλλων θεμάτων όπως τα προσόντα του διευθυντή και των καθηγητών, οι εξετάσεις, τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις του διευθυντή και των καθηγητών, πειθαρχικές, διοικητικές και ποινικές κυρώσεις, κτλ. Ο νόμος προέβλεπε ότι μέσω προεδρικών διαταγμάτων θα εγκρίνεται ο γενικός κανονισμός λειτουργία της κάθε κατηγορίας σχολών καλλιτεχνικής εκπαίδευσης δηλαδή και των σχολών χορού, όπου θα ρυθμίζεται ένα σύνολο θεμάτων όπως τα διδασκόμενα μαθήματα, η διδακτέα ύλη, η έναρξη και η λήξη του διδακτικού έτους, το ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα διδασκαλίας των μαθημάτων, κτλ.

Με βάση το παραπάνω νομοθετικό πλαίσιο εκδίδεται το ΠΔ 372 το 1983 (ΦΕΚ 131 – 23/09/1983) το οποίο περιγράφει τον κανονισμό οργάνωσης και λειτουργίας Ανώτερων Σχολών Χορού. Εδώ περιγράφονται τα δικαιολογητικά για την ίδρυση σχολής χορού, οι προδιαγραφές των εγκαταστάσεων, τα προσόντα καθηγητών, οι εξετάσεις (εισαγωγικές, κατατακτήριες, προαγωγικές, διπλωματικές, πτυχιακές, επαναληπτικές), οι τίτλοι σπουδών, τα διδασκόμενα μαθήματα, η ύλη των εισαγωγικών εξετάσεων, το ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα διδασκαλίας και άλλα. Σύμφωνα με το ΠΔ τα μαθήματα διακρίνονται σε κύρια και σε δευτερεύοντα.

Κύρια μαθήματα: Κλασικό μπαλέτο, σύγχρονος χορός, ρυθμική, θεωρία και ανάλυση τεχνικής μπαλέτου και σύγχρονου χορού, διδασκαλία (παρακολούθηση και πρακτική εξάσκηση).

Δευτερεύοντα μαθήματα: Μουσική (μορφολογία και ιστορία), εφαρμοσμένη ανατομία και μυολογία, ιστορικοί και θεατρικοί χοροί, ρεπερτόριο σύγχρονο και

κλασικό, ελληνικοί χοροί, ιστορία χορού, αυτοσχεδιασμός και στοιχεία χορογραφίας, παιδαγωγική ψυχολογία.

Εκτός από αυτά μπορούν να διδάσκονται τα εξής προαιρετικά για τις σχολές μαθήματα: τζαζ, μιμική, μακιγιάζ, γιόγκα, ξένη γλώσσα, Pas de Deux.

Ακόμη οι διπλωματικές και πτυχιακές εξετάσεις διενεργούνται στην σχολή και στην συνέχεια οι επιτυχόντες παραπέμπονται για εξέταση στα κύρια μαθήματα από επιτροπή του Υπουργείου Πολιτισμού.

Σε συνέχεια του νόμου 1158/81 εκδίδεται το ΠΔ 598 το 1985 (ΦΕΚ 212 – 18/12/1985) σύμφωνα με το οποίο η Κρατική Σχολή Ορχηστρικής Τέχνης (Κ.Σ.Ο.Τ.) κατατάσσεται στην ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης με σκοπό τη δημιουργία επαγγελματικών στελεχών τόσο καθηγητών όσο και χορευτών. Στο προεδρικό διάταγμα ρυθμίζονται θέματα όπως το διδακτικό έτος, οι εξετάσεις (εισαγωγικές, κατατακτήριες, προαγωγικές, επαναληπτικές), οι τίτλοι σπουδών, οι υποχρεώσεις των σπουδαστών, τα καθήκοντα και τα προσόντα των εκπαιδευτικών, τα μαθήματα για το τμήμα καθηγητών χορού και χορευτών, κτλ.

Βλέποντας την ανάρτηση των μαθημάτων στην ιστοσελίδα της Κ.Σ.Ο.Τ. διαπιστώνεται μια σχετική διαφοροποίηση στα μαθήματα (Κ.Σ.Ο.Τ., 2015).

Μεταπτυχιακές σπουδές

Σε μεταπτυχιακό επίπεδο προσπάθεια υλοποίησης μεταπτυχιακών σπουδών με αντικείμενο το χορό έχει γίνει από το Τ.Ε.Φ.Α.Α. Αθηνών. Στα πλαίσια του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών «Φυσική Αγωγή και Αθλητισμός», που προσφέρει στους φοιτητές στο Ανθρωπιστικό πεδίο υπάρχει η κατεύθυνση «Λαογραφία - Ανθρωπολογία του Χορού» (ΠΜΣ Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού, 2015). Οι φοιτητές που επιλέγουν τη συγκεκριμένη κατεύθυνση μεταξύ άλλων μαθημάτων παρακολουθούν και μαθήματα προσανατολισμένα στη μελέτη του χορού όπως Λαογραφία – Ανθρωπολογία του χορού, Ειδικά θέματα, Σεμινάρια και Καθοδηγούμενη μελέτη Λαογραφίας – Ανθρωπολογίας Χορού και στο τέλος εκπονούν την μεταπτυχιακή εργασία τους.

Τέλος στα πλαίσια του Π.Μ.Σ. «Άσκηση και Ποιότητα Ζωής» στο οποίο συμμετέχει το Τ.Ε.Φ.Α.Α. του Δ.Π.Θ. και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας είχε προβλεφθεί η

δημιουργία μιας ανεξάρτητης κατεύθυνσης ελληνικών και διεθνών χορών (ΦΕΚ 825/2-7-2002). Ωστόσο έμεινε ανενεργή. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του προγράμματος ήταν η υιοθέτηση της εξ αποστάσεως μέθοδο διδασκαλίας.

Συμπεράσματα

Έχοντας μια συνοπτική αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης στον τομέα της χορευτικής παιδείας μπορούμε να παρατηρήσουμε και να οδηγηθούμε σε ορισμένες διαπιστώσεις.

Μια γενική εκτίμηση είναι ότι υπάρχει έλλειψη ολοκληρωμένων και αποκλειστικά για το χορό σπουδών πανεπιστημιακού επιπέδου. Ανεξάρτητα από το είδος χορού, ο χορός είναι ενιαίος και έτσι θα πρέπει να αντιμετωπίζεται. Τα προγράμματα σπουδών στα Τ.Ε.Φ.Α.Α. είναι 4ετούς φοίτησης, πανεπιστημιακού επιπέδου με ικανοποιητικό θεωρητικό υπόβαθρο ωστόσο είναι προγράμματα για καθηγητές φυσικής αγωγής και σε αυτό στοχεύουν. Οι σχολές χορού είναι εκπαιδευτικοί φορείς ανώτερης βαθμίδας, παρέχουν προγράμματα σπουδών 3ετούς φοίτησης υπό την εποπτεία του Υπουργείου Πολιτισμού και όχι του Υπουργείου Παιδείας παρόλου που προσφέρουν χορευτική παιδεία. Ο προσανατολισμός των σπουδών που προσφέρουν είναι κυρίως πρακτικός χωρίς να αγνοείται το θεωρητικό υπόβαθρο. Στην Ελλάδα δεν μπορούν να οδηγήσουν σε σπουδές μεταπτυχιακού επιπέδου και τα διέπει ένα νομικό πλαίσιο της δεκαετίας του '80 που δεν εκσυγχρονίστηκε και δίνει μικρά περιθώρια ευελιξίας και βελτίωσης. Η αίσθηση που αποκομίζει κάποιος είναι ότι υπάρχουν κενά και ελλείψεις. Στην Ελλάδα δεν προσφέρονται ολοκληρωμένες σπουδές πανεπιστημιακού επιπέδου για το χορό. Λαμβάνοντας υπόψη την ισχύουσα κατάσταση και βλέποντας το παράδειγμα χωρών του εξωτερικού όπου προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα για το χορό λειτουργούν για δεκαετίες, οδηγούμαστε στο λογικό συμπέρασμα ότι η αναβάθμιση της χορευτικής παιδείας περνά μέσα από την λειτουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων αποκλειστικά για το χορό.

Η ιδέα και η συζήτηση για την ίδρυση κα λειτουργία τμήματος σπουδών χορού δεν είναι νέα. Για παράδειγμα σε επίπεδο εξαγγελίας έχει μείνει η δημιουργία αυτόνομου τμήματος χορού στα πλαίσια της σχολής καλών τεχνών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Για την ιστορία το 1998 η Γενική Συνέλευση του Τ.Ε.Φ.Α.Α. Δ.Π.Θ. ενέκρινε τη δημιουργία τμήματος σπουδών χορού η οποία σταμάτησε στη σύγκλητο.

Το 2008 στα πλαίσια του 16^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Φυσικής Αγωγής πραγματοποιήθηκε στρογγυλή τράπεζα με θέμα: «Η σπουδή του χορού στην Ελλάδα σήμερα. Η προοπτική ίδρυσης πανεπιστημιακού τμήματος» όπου συζητήθηκε η συγκεκριμένη προοπτική μεταξύ ανθρώπων του χώρου.

Η δημιουργία τμήματος χορού θα καλύψει τόσο τις ακαδημαϊκές ανάγκες και αναζητήσεις ανθρώπων που θέλουν να μελετήσουν το χορό όσο και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας η οποία είναι σημαντική και συνεχώς αυξανόμενη λόγω της μεγάλης συμμετοχής του κόσμου σε χορευτικές δραστηριότητες.

Παράλληλα θα βοηθούσε στην αναβάθμιση της έρευνας για το γνωστικό αντικείμενο του χορού κυρίως σε μεταπτυχιακό επίπεδο καθώς και μια σειρά άλλων επιστημονικών δραστηριοτήτων όπως η τόνωση των δημοσιεύσεων, η εδραίωση περιοδικών και η διεξαγωγή συνεδρίων.

Είναι πλήρως κατανοητό ότι η αλλαγή μιας κατάστασης βρίσκει αντίσταση από τους ανθρώπους και τους φορείς που εξυπηρετούνται και βολεύονται από αυτή. Ωστόσο η ευθύνη των ανθρώπων που «ηγούνται» στο χώρο είναι η άθροιση των δυνάμεων που κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση έτσι ώστε να δημιουργηθεί η δυναμική που θα ξεπεράσει την αδράνεια και τις αντιστάσεις και τελικά θα «πείσει» την πολιτική ηγεσία για την αναγκαιότητα λειτουργία αυτόνομου τμήματος.

Βιβλιογραφία

- Γουλιμάρης Δ. (2009). Δευτεροβάθμιες Οργανώσεις του Μικρασιατικού Ελληνισμού: Ο Ρόλος τους στην Βελτίωση των Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων. *Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου Χορού και Μουσικής. «Πόντος και Μικρά Ασία: Η Συμβολή τους στη Διάσωση, Διάδοση και Ανάπτυξη του Ελληνικού Πολιτισμού*, Κατερίνη: Ελληνική επιστημονική Εταιρεία Χορού.
- Γουλιμάρης, Δ. & Σερμπέζης, Β. (2001). Παγκοσμιοποίηση και παραδοσιακός πολιτισμός. Διαχείριση και προοπτική. *Πρακτικά 2^{ου} Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού*. Σέρρες: Δήμος Σερρών, ΔΕΠΚΑ, ΤΕΦΑΑ - ΑΠΘ.
- Κ.Σ.Ο.Τ. - Κρατική Σχολή Ορχηστρικής Τέχνης. Ημερομηνία ανάκτησης: 3-4-2015.
<http://www.ksot.gr/lessons>

- ΠΜΣ Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού - Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού / Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ημερομηνία ανάκτησης: 10-4-2015. <http://www.phed.uoa.gr/metaptyxiakes-spyodes/pms-fysikis-agwgis-a8lhtismoy.html>
- Τ.Ε.Φ.Α.Α. / Δ.Π.Θ. - Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού / Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Ημερομηνία ανάκτησης: 3-4-2015. <http://www.phyed.duth.gr/undergraduate/index.php/el/ustudies/lus11/1st>
- Τ.Ε.Φ.Α.Α. / Ε.Κ.Π.Α. - Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού / Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ημερομηνία ανάκτησης: 3-4-2015. http://www.phed.uoa.gr/fileadmin/phed.uoa.gr/uploads/stella/Odhgos_spoudwn_2011.pdf
- Τ.Ε.Φ.Α.Α. / Π.Θ. - Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού / Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Ημερομηνία ανάκτησης: 5-4-2015. <http://www.pe.uth.gr/cms/index.php/el/proptyxiakes-spyodes/mathimata>
- Τ.Ε.Φ.Α.Α. / Α.Π.Θ. - Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού / Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ημερομηνία ανάκτησης: 5-4-2015. <http://www.phed.auth.gr/index.php/el/studies/undergrad-guides>
- Τ.Ε.Φ.Α.Α.Σ. / Α.Π.Θ. - Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού Σερρών / Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ημερομηνία ανάκτησης: 20-10-2015. <http://www.phed-sr.auth.gr/el/pps.phtml>
- ΥΠ.ΠΟ. – Υπουργείο Πολιτισμού. Ανώτερες Σχολές Χορού. Ημερομηνία ανάκτησης: 3-4-2015. http://www.yppo.gr/6/g6320.jsp?obj_id=2250
- ΦΕΚ 127 - 13/5/1981. Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Τεύχος πρώτον. Νόμος υπ' αριθμ. 1158.
- ΦΕΚ 131 – 23/09/1983. Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Τεύχος πρώτον. Προεδρικό διάταγμα υπ' αριθμ. 372.
- ΦΕΚ 212 – 18/12/1985. Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Τεύχος πρώτον. Προεδρικό διάταγμα υπ' αριθμ. 598.
- ΦΕΚ 825 – 2/7/2002. Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Τεύχος πρώτον. Υπουργική Απόφαση αριθμ. 43320/Β7.